

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՂԱՆԴ

Նոր Կարգի սովորութիւն :

ԲԱՐԵՍԵՐ ընթերցողաց շնորհաւորելով Քաղմակէպը իր Սէքերորդ տարին և հասարակաց Նոր տարին, իբրև դոյզն կաղանդէք պատշաճ կը սեպէ ընծայել չգիտցողաց տեղեկութիւն մը տարւոյն առջի օրը հաղանդ ըսուելուն, և նոյն օրուան ընծայատրութեանց և սովորութեանց վրայ :

Վաղանդ անունը մեր մէջ մտած է Հռովմայեցւոց տօմարէն՝ մեր տօմարը շտկելէն ետև. և մեր հին դիւցազնական բայց ոչ անսուրբ՝ Մանուրաբէր կամ Մանուր անունը մոռցնել տուեր է : Հռովմայեցիք իրենց ամէն ամսոց առջի օրերն ալ հաղանդ կ'անուանէին, յունական Կալէօ (կոչեմ) ձայնէն առած. որովհետև սովորութիւն ունէին որ ամէն ամսամսի օրը քուրմ մը ժողովուրդը կը կանչէր կռատունը և կ'իմացընէր՝ թէ այն ամսուն մէջ ինչ տօներ ինչ հանդէսներ պիտի կատարուին. ասկէ մնաց որ մինչև հիմայ ալ Նարոպացիք իրենց տօմարը կամ օրացոյցը հաղանդացի կ'անուանեն, թէպէտև մեզի պէս Վաղանդ չեն ըսեր տարւոյն առջի օրուանը :

Ընծայատրութեան սովորութիւնն ալ Նարոպացիք Հռովմայեցւոցմէ առաջ եկած է կ'ըսեն. և կ'աւանդեն՝ թէ Տատիանոս և Հռոմուլոս անոնց առաջին թագաւորները՝ տարւոյն առջի օրերը Սարենուա (Օջրութիւն) ըսուած դիւցուհւոյն անտառին մէջ պտը տելու ատեն, գիւղականք անոնց ընծայ տուած ըլլան անտառին ճգերէն ու պըտուղներէն, անոնք ալ դիւցուհւոյն ընծայած, և անկէ սովորութիւն եղած ըլլայ ամէն տարի նոյնպիսի պտղեղէն

ընծաներնուիրելու (Յանոս չաստուծոյն՝ որուն նուիրեցաւ տարւոյն առջի ամիսը, այսինքն յունուարը) : Սէքոյիչեալ դիւցուհւոյն անունէն մնաց՝ կաղանդէք ընծաները «Երէն»-է անուանել, ինչպէս որ մինչև հիմայ Նատալացիք «Երէն» կ'ըսեն, Վաղղիացիք՝ Երէն. և այն ընծաները որ առաջ դիւց կը նուիրուէին՝ սովորութիւն եղաւ որ մէկմէկու ալ տան :

Քրեւելեայք կ'երևնայ թէ վաղուց սովորութիւն ունէին՝ տարւոյն սկիզբը իբր նոր կենաց կամ նոր ժամանակի մը սկիզբ շնորհաւորելու մէկմէկու, և հակիթ մը ընծայելու, որ ըստ իմաստասիրաց՝ սկզբնաւորութեան նշանակ կը սեպուի : Նա որովհետև իրենց տարին ընդհանրապէս գարնան հասարակածէն կը սկսէր, կը կարծուի որ քրիստոնեայք ալ այն սովորութիւնը հին ատեն կապեցին Օլատիի տօնին՝ որ նոյն ատենները կուգար, և անկէ ելան զատկական կարմիր հակիթները : Բայց հիմայ թէ այն զատկին հակիթները կան շատ տեղ, և թէ տարւոյն սկզբան ընծաները ամէն տեղ. իսկ այս ընծաներուն զանազան ազգաց մէջ զանազան կերպով ըլլալուն վրայ գրելու աւելորդ սեպելով, դառնանք մեր ազգին սովորութեանց և աւանդութեանցը :

Սեր աւանդութիւնը և սովորութիւնը շատ ազգերէն հին և գեղեցիկ է, ու մինչև նահապետաց օրերը կ'ելլէ : Նրսուի մեր հիներուն մէջ թէ Նաբելոնի խառնակութեան ատեն շատ խռովութիւններէ վերջը երբոր զանազան լեզու և ցեղ բաժնուած՝ ամէն ցեղ մէկ մէկ կողմ պիտի քաշուէին, խօսք դրին՝ մանաւանդ թէ ուխտ ըրին որ երբ հասնին իրենց տեղը՝ նոյն օրը մեծ հանգէս կատարեն և տարուէ տարի նոյն յիշատակը նորոգեն. այնպէս ալ ըրին թէ իրենք և թէ իրենց որդիքը : Նա երբոր տօմար դնելով ամէնքն ալ մէկ օրէ մը սկսան իրենց տարեմուտքը, հաւանական է որ նոյն օրուան փոխադրեցին այն յիշատակն ալ, և մէկմէկու փոխադարձ ընծաներով իրենց լեզուն

խառնակութենէն ազատելուն ուրախութիւնը կը նորոգէին :

Իսկ այս յիշատակը, այս հանդէսը, այս ուրախութիւնները ո՞վ աւելի իրաւամբ կրնար կատարել և իր յաջորդացը աւանդել. քան թէ Հայկ, որ ամէն նահապետներէն գերազանց եղաւ՝ բուն խառնակութեան սկզբնահայրը և մարդկանց թշնամին՝ այսինքն Բէլը կործանելով և սպաննելով, և իր սիրելի ճշմարիտ հայրենիքը կրկին անգամ ազատելով այն ամբարտաւանին ձեռքէն : Տարակոյս չկայ որ Հայկ մտուց Հայաստանին ամանորաբեր հանդէսները՝ իր ոճովը, մանաւանդ որ ինքը կը կարծուի մեր տօմարին առաջին հիմնադիրն ալ, և իր զաւակաց անուններն է դրած կ'ըսեն մեր ամսոյ վրայ : Սակայն Հայաստան ասանկ մեծ յիշատակաց օր մը չէր կրնար աւելի մեծ և սքանչելի յիշատակ մ'ալ չյիշել. քանի որ Սասիս իր վսեմ գլուխը ամպերուն կը քաշէր, Հայկազունք չէին կրնար մոռնալ այն գլխէն անցած յաւիտենական դիպուածը. տապանը դեռ նոր հասած կ'երևնար իր մէկ հատիկ հաւատարիմ նաւահանգիստը, և բոլոր երկու հազար տարուան ընկղմած աշխարհքը անոր գիրկը կը յանձնէր. ահագին կէտ ձկան մը նման՝ որ համատարած ծովուն կակուղ լեռները փըցընելով, և յատակը երեսը հանելով, լայնապատառ աւօսներ բանալով կուգայ սարսափած ցամաքին եզերքը, և յանդգնութեամբ կամ յուսահատութեամբ մը կը ցատքեցընէ իր վիթխարի մարմինը ջրէն դուրս, և պոչին ու գլխին տալով կը տատանի աւազին վրայ, այնպէս կ'երևնար տապանը անոնց աչքին՝ երկնային ուժով մը իր գոգը Սասիսին զարկած ատեն : Եւ նահապետ նոր տապանէն ելած՝ բոլոր աշխարհիս մէջ մէկ հատիկ ալեւոր, Սասիսու սարը կեցած՝ ճշմարիտ Հանոսի և սուտ Չըհոսի պէս՝ գլխուն մագերէն, վեց հարիւր տարուան մօրութէն և բոլոր զգեստներէն կը քամէր աշխարհք լուացող ջրերը, և ծանր ծանր ասդիս անդին վառվռուն աչքե-

րը կը պտըտցընէր. իր ընտանիքը կը պատրաստէին նոյն լեռան գլուխը շուտ մը սեղան կանգնել, երկրէս մարած կրակը նորէն վառել, և սուրբ կենդանիներու անուշահոտ ողջակիզովը՝ մեղաւոր դիականց գարշութիւնը ջնջել : Բնտուած վերէն ամպերը պատրուտելով իր լուսեղէն գօտին կամ աղեղը հիւսիսայգի պէս լայնած՝ հորիզոնին մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը կը տարածէր. ազուաները հալածական կ'երթային իրենց նմաններովը երկրիս դեռ մութ մնացած տեղուանքը. աղանին ձիւնի պէս մաքուր թւերը կը թօթւորէր՝ տարի մը զինքը տապանին մէջ կերակրողին վրայ : Եւ և այսպիսի տեսարաններ՝ Հայկազանց դարուն մէջ շատ կենդանի էին անշուշտ այն կրակէ մըտքերուն և աչքերուն համար՝ որ անոնց յարմար արարողութիւններ փառնեցին իրենց որդւոցը. և անոնք երկու հազար տարիէն աւելի անցնելէն ետեւ՝ մեր Բ. Բրտաշէսին օրերը ալ աւելի զարգարուեցան և նորոգեցան : Եւ թագաւորը և իր որդիքը շատ հանդիսասէր և զուարճասէր մարդիկ էին, ուստի աս նոր տարւոյ տօնն ալ պայծառացուցին. մանաւանդ Տիգրան Բ. Բրտաշիսի որդին և Սողար Տիգրանայ որդին, որ իրենց եղբօրը և հօրեղբօրը Սաթան քրմապետին գերեզմանին վրայ փառաւոր շէնքեր շինելով, ամէն տարի նաւասարդի առջի օրերը (որ մեր տարւոյն ալ, գարնան ալ առաջին օրերն էին) տեսակ տեսակ տօներ, խաղեր, երգեր կատարել կուտային :

Պայէզիտ գաւառին մէջ Տիատինու և Դոփրագգալէի մօտ տարածուած են Ելատաղ լեռները (որ հին ատեն Նադկոտն կամ Նադկաց լեռնք կ'ըսուէին) գեղեցիկ տեսարաններով, ամենաբերբոյսերով, անուշահոտ և փայլփլուն ծաղկըններով և հազարումէկ յստակ առուակներով՝ երկրորդ Բիւրակնեայք կրնան ըսուիլ. այս գեղեցիկ լեռանց մէջ մէկ գեղեցկագոյն մը կայ, Շահապիվան ըսուած հիւներէն. հոն էին մեր թագաւորներուն ձմերոցը, և ի-

րենց հանդէսներու և որսի տեղերը : Վաւասարդի օրերը կ'իյնային մեր օգոստոսի սկիզբները , և աւելի առաջ , որ ատեն որ բնութիւնը Հայաստանի մէջ ծաղկած ծիծաղած կը ճխար . աւնոյշ հովերուն , անոյշ հոտերուն , անոյշ ջրերուն հետ ոտք կ'ելէր բոլոր Հայաստան , թագաւորը իր արքունական պաշտօնեաներով և բոլոր մեծամեծներով և անհամար զօրաց գունդերով , ժողովուրդն ալ աւելի անթիւ խումբերով կ'երթային այն գեղեցիկ լեռը . քուրմերը արդէն պատրաստած էին իրենց զոհերն ու քաւութիւնները , անոնք ընելէն վերջը զանազան երգեր կ'երգեցուէին 'ի պատիւ դից , դիւցազանց և թագաւորաց . վերջը ժողովուրդն ալ կը սկսէր իր հանդէսները . և վերոյիշեալ յիշատակները բոլոր կը նորոգուէին . որը ջուր կ'իյնար կը լուացուէր , որը ջուր կը սրսկէր ուրիշի վրայ , ու տեսակ տեսակ ջրախաղութիւններ կ'ըլլային 'ի յիշատակ ջրհեղի . հոն նաև աղաւնիներ բերուած ջրին ցնցուղներուն մէջէն դէպ 'ի երկինք կ'արձրկուէին , որ նորոգէն իրենց աւետիլը : Վաժանայ գերեզմանին քով մեծ հիւրանոց ալ շինած էր և Վանատուր չաստուծոյ նուիրած . հոն տաւուրն առջինեկ պտուղները կ'ընծայէին և օտարականաց կը բաժնէին : Երբ նման արարողութիւններով այս ամանորաբեր տօները շատ նախանձաւորութեամբ կը նորոգուէին ամէն տարի . և ազգը այնչափ կպեր էր ասոնց , որ սուրբ Վրիգոր Սուսաւորիչ ալ երբ որ բոլոր հին Հայաստանը նորոգեց և շատ յիշատակներ մուցուց , ասոր յիշատակները չըջնջեց , այլ հաստատեց որ ամէն տարի նոյնպիսի անմեղ հանդէսներ կատարեն , ոչ 'ի պատիւ Վանաւորայ չաստուածներուն , այլ 'ի փառս և 'ի պատիւ սրբոյն Յովհաննու կարապետին և Վանազինեայ վկային , և մանաւանդ Քրիստոսի հրաշագործ Վարկերպութեանը , որ է Վարդապետին օրը . և այս անունս ալ այն հին սովորութիւններէն առած է . վասն զի այն

հանդէսներուն մեծ զարդարանքն ալ էին Հայաստանի աննման քափուր վարդերը , և զանազան սքանչելի ծաղկրներ , որ ջրերուն կաթիլներուն հետ կը սփռէին դէպ 'ի վեր , դէպ 'ի վար ու մէկ մէկու վրայ : Վաս վարդից յիշատակին հետ մինչև հիմայ մնացած է մեր մէջ ջրախաղութեան և աղաւնի թռչնութուն սովորութիւնը՝ Վարկերպութե օրը . առաջինին այլապաբար կէտօնանմաւ , իբր թէ Վարդապետութիւն կ'ըսեն մեր դրացիները . երկրորդին կէտէրձին քանայրը , այսինքն է Ղաւնեաց տօնավաճառ . երրորդին Վիճակ կ'ըսենք , և սովորաբար հիմա համբարձման օրը կ'ըլլայ , որ ամանով ջրի մէջ տնեցիք մէյմէկ բան կը ձգեն , և ամէն մէկուն համար մէկմէկ հատ կը հանեն , և կը ջնան ելածին խորհուրդ մը յարմարցնել , որ տեսակ մը վիճակընկեցութիւն կրնայ ըսուիլ խաղի համար :

Վիայն թէ աս զուարթարար յիշատակներուն հետ մէկ ահաւոր յիշատակ մ'ալ խառնուեցաւ Հայոց տարեմուտքին՝ այն տօներուն ամենէն ծաղկած ատենը . վերը յիշուած Քրտաշէս թագաւորին անդրանիկ որդին Քրտատաւազդ , որ Քրիստոսի Բ դարուն սկիզբները թագաւորեց , կրակոտ տաքարիւն կտրիճ մ'էր , մանաւանդ թէ քիչ մը բախած . հօրը թագաւորութեան ատենը ամէն տեսակ խռովութեան հնարքներ հնարելէն վերջը , երբոր թագաւորութիւնը իրեն անցաւ՝ ալ աւելի խելառ գործքեր ցրցուց , անանկ որ ժողովուրդը իրեն Շիդար կը կանչէր , իբրեւ թէ բախուկ . մէկ կողմէն ալ վախ մը ունէր անկեց , որովհետեւ կ'ըսէին առասպելախօս երգիչները թէ Քրտաւազդին տղայութեան ատեն՝ քաջերը , այսինքն Բեռե աշէկներ ըսուած ոգիները գողցեր են զինքը , և տեղը սատանի ձագ մը դրեր են : Վոյնպէս կ'աւանդեն թէ երբոր Քրտաշէսի թաղում կ'ընէին և հեթանոսական սովորութեամբ անոր սիրելիներէն շատը իրենք զիրենք կը զոհէին անոր դա-

զաղացը ետեւէն, Մտաւազդ նեղանալով ըսաւ մեռած հօրը. « Ես ինչ է. դուն գնացիր, բոլոր աշխարհս ալ մէկ տեղ կը տանիս, ես աւերակներու պիտի թաղաւորեմ »: Հայրն ալ, կ'ըսէն, անիծեց զինքը ըսելով. « Եթէ դու » յորս հեծցիս յազատ 'ի վեր 'ի Սա » սիս, զքեզ կալցեն քաջք, տարցին » յազատ 'ի վեր 'ի Սասիս. անդ կաց » ցես և զլոյս մի տեսցես »: Մայրս ալ եղաւ. Թագաւորութեանը երկրորդ տարին ելաւ Մտաւազդ որսի, հեծաւ իր հեծելակից ընկերներուն հետ, Սասեաց ներքեւի դաշտերուն մէջ որս ընելու. Սեծամօր գետոյն կամրջէն անցնելու ատեն չեմ գիտեր ինչպէս՝ ձին խրտելով, ինքն ալ դիւահարելով, ձիով զարդով դուրեցաւ գետին մէջ, կորաւ, աներեւոյթ եղաւ. կամ ինչպէս Խորենացին կ'ըսէ՝ խոր փոսի մը մէջ ընկաւ անյայտացաւ: Քովի հեծեալները, որ Թերեւս փափաքող և գործակից էին անոր կորստեանը, համբաւեցին՝ Թէ չաստուածները Մտաւազդայ բարկացած ըլլալով՝ հօրը դէմ գանգտելուն համար, յանկարծ զինքը յափշտակեցին ու Սասիսու սև լեռը քարայրի մը մէջ բանտ դրին. քուրմերն ալ վրայ բերին՝ Թէ հոն երկաթի շղթաներով կապուած է մթան մէջ, երկու շուն (Թերեւս իր որսական շները) ձերմակ ու սև՝ անդադար կը կրծեն անոր շղթաները որ մաշի քակուի. Մտաւազդ ալ մրմնալով կը սպառնայ որ քակուածին պէս ելլէ ու բոլոր աշխարհս տանի ու վրայ ընէ: Եսկէ զարհուրած՝ Մտաւազդայ տեղը նստողներէն մէկը հարցուց քուրմերուն, Թէ երբ պիտի ելլէ Մտաւազդ ու աշխարհս աւրէ. անոնք ալ ըսին. նաւասարդի առջի օրը՝ ցի տարեմուտքին՝ Մտաւազդայ շղթաները մաշած մազի բարակութեան հասած կ'ըլլան, որ եթէ կտրի՝ մէկէն կ'ելլէ աշխարհս աւրելու. անոր համար հրաման տուր որ բոլոր Հայաստան նաւասարդի առջի օրը ամէն գործաւոր իր գործիքը զարնէ, դարբինը իր կռանը Թնդացնէ սալին վրայ, պղնձագործը իր մետաղները

հնչեցնէ, այսպէս ամէնքն ալ իրենց գործիքները զարնեն: Եւ ինչպէս տական հրամանը շատ շուտ և շատ հեռու կը տարածուի. անկէ վերջը սովորութիւն եղաւ Հայոց մէջ որ ամէն տարի տարեմուտքին օրը, որ է նաւասարդի առջի օրը, գեղեցիկ հանդէսներուն հետ աս ծաղրական ձայներն ալ կը հանէին, իրեք իրեք անգամ իրենց գործիքները զարնելով, և կ'ըսէին. « Դող ամրնան Մտաւազդայ երկաթները՝ որ մազի բարակութեան հասած են, և չելլէ աշխարհս աւեր անապատ ընելու »: Մյս սովորութիւնն ալ անցաւ Դուսաւորչայ օրերէն, և մինչև մեր Դարգմանչաց օրերը՝ ոչ միայն նաւասարդի սկիզբը՝ այլ և ամէն կիրակի օրեր դարբինները քանի մը անգամ կռանը կը զարնէին որ ամրնան Մտաւազդայ կապանքը, և դեռ հաւատացողներ և վախցողներ կային, ինչպէս կը պատմեն Խորենացին և Վոզբացին: Սերջիններուն ալ հասնելով այս աւանդութիւնը՝ հարկ տեսցին որ ինչուան Յայսմաւուրաց մէջ ալ յիշեն զայն:

Մըղարե փափագելի էր որ այսօրիսի սովորութիւններէն անոնք որ անմեղ են՝ մնացած ըլլային միշտ ազգերնուս մէջ, և եկեղեցին քաղաքական հանդիսից օգնելով՝ փառաւորէր Հայոց տարեմուտը:

Հ. Գ. Մ

ԱՌ ՄՏԵՐԻՄՆ

ՆՈՒԷՐ ՆՈՐՈՑ ՏԱՐԻՈՑ

ՆԱՌ մի յըղեմ յոյժ գեղեցիկ, Լորկոտասան ունի ճիւղիկ. Սէն մի ճիւղոցն երսուն տերև, Պրտուղը նորա սպիտակ ու սև:

